

Pravda v dějinách a v práci historika

Ladislav Hejdánek

in: Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika = Grenzüberschreitungen oder der Vermittler Bedřich Loewenstein. Festschrift zum 70. Geburtstag eines europäischen Historikers, Praha – Brno: Doplněk, 1999, p. 100–106

in: Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika = Grenzüberschreitungen oder der Vermittler Bedřich Loewenstein. Festschrift zum 70. Geburtstag eines europäischen Historikers, Praha – Brno: Doplněk, 1999, str. 100–106

- ◆ článek, česky, vznik: 1999?
- ◆ article, Czech, origin: 1999?

Pravda v dějinách a v práci historika [1999]

V historickém pozitivismu mj. přežívá starý řecký předsudek, že pravda se řídí a spravuje tím, co jest. Protože však minulost již není, musí i vyznavač „pozitivních faktů“ rozšířit sféru toho, co jest, ještě také o to, co kdysi „jsoucí“ bylo, i když to potom pominulo (a stalo se převážně nejsoucím). Ve skutečnosti toho z uplynulé dějinné minulosti zbylo jen málo (kromě toho, co bylo zachováno v paměti a ovšem v zápisech zapamatovaného a i později připomínaného). Ani velmi radikálně pozitivistická historiografie nikdy nezůstává u pouhého popisu toho, co se z minulosti zachovalo (v důsledku setrvačnosti některých materiálů a díky okolnostem, které to zachování umožnily), ale nutně vždy přistupuje k interpretaci oněch kusých materiálních reliktnů. Právě v této interpretaci více méně kriticky navazuje na nejrozumnější starší interpretace a způsoby pochopení, z nichž ovšem také nezbylo (kromě živého tradování) nic než nějaké zápisy, které musí být rovněž interpretovány, resp. vždy znovu reinterpretovány. Interpretace spočívá v tom, že to, co máme nějak před sebou, dáváme ve svém pochopení do souvislosti s tím, co před sebou nemáme (a s leccím, co takto „před sebou“ ani mít nemůžeme). To, co se pak obvykle charakterizuje jako historické faktum (a tím se obvykle myslí to, co je „dáno“ a je na historikovi jakoby nezávislé), je ve skutečnosti historikova konstrukce – jak to ostatně napovídá také původní význam latinského slova „factum“, odvozeného od slovesa „facio“, tj. dělám, provádím. Tzv. historické faktum je prostě to, co z části nebo složky již uplynulé (a tedy již nejsoucí) minulosti historikové udělali, tj. jak ji rekonstruovali, ovšem jen v rámci chápání, nikoli v nějakém reálném napodobení, v nějaké histori(ck)okreativní imitaci.

Proto cílem práce historika nemůže být, aby ve svém líčení nechal určitou část minulosti tak, jak jest, ale ani tak, jak byla (a už není), ale aby o ní vyslovil svůj úsudek, svůj soud. A tento soud má být platný nejen formálně (vnitřně, aby dával vůbec nějaký dobrý smysl), ale aby nějakým hlubším způsobem onu minulost vystihoval, tedy aby byl pravdivý. Jeho pravdivost ovšem nemůže být chápána jako nějaká jednoznačná a jednosměrná přimknutost k tomu, co se „fakticky“ stalo, protože to právě není k dispozici; k dispozici jsou jen zmíněné materiální relikty a pak už jen (zašifrovaná) interpretace. To, co se stalo, tu není, ale musí být rekonstruováno. Pravdivost této rekonstrukce nemůže být měřena tím, „jak to vlastně bylo“, protože to už prostě neexistuje a nikdo k tomu nemá přímý přístup. Zvláště důležité však je, abychom si uvědomili, že ani tenkrát, když se věci skutečně ještě děly, když události byly aktuální a živé, nebyly nikterak nezávislé na tom, co si o nich současníci mysleli a jak v nich pod vlivem svého porozumění různým způsobem intervenovali. Dějiny se nemohou dít bez toho, že mnohé (i když ne všechno) nutně prochází lidským vědomím; ale dokonce i to, co se děje bez zprostředkování vědomím lidí, náleží do dějin jen jako okolnost, totiž jen pokud na to lidé nějak reagují (nebo sice vědomě nereagují, ale my můžeme rozpoznat jejich reakce neuvědomělé, např. jen biologické, třeba zdravotní). Každá taková intervence do průběhu dějin, která není zprostředkována uvědoměním, bývá obvykle fatální (je-li dost mocná), tedy dějinně bořivá, ničivá, nikoliv tvořivá, dějinnost zakládající a udržující. (A na tomto místě necháme prozatím stranou otázku, co vlastně je předpokladem tvořivého dějinného působení, eventuálně co a jak činí z člověka činný dějinný subjekt, bez něhož by dějiny přestaly být skutečnými dějinami a staly by se opět pouhými ději, a naproti tomu co z člověka, který se do dějin sice narodil, ale dějinně tvořivý není, činí pouhý dějinný objekt nebo tvora na dějinách spíše parazitujícího než dějiny udržujícího.)

Jestliže musí historik při rekonstrukci toho, co se kdysi stalo, počítat s tím, že k nejvlastnější, přímo bytostné povaze dějinných událostí náleží ona zprostředkovanost lidským uvědoměním, musí zároveň vzít vážně, že když se to kdysi vskutku dělo, lidé, kteří se v tom dějinném dění nějak angažovali, před sebou ještě neměli celý jeho průběh, ale byli při svém sledování událostí a při svém zasahování do nich vedeni určitým předporozuměním tomu, co teprve mělo přijít, předporozuměním, které sice nejčastěji mělo nějaký vliv, nějaký historický význam (někdy nevelký), ale mohlo být jednak také porozuměním více či méně nesprávným, zejména však muselo počítat také s možnostmi, které nejen ještě nenastaly, ale které se pak třeba vůbec neuskutečnily). A platí to ovšem také z jiné strany: dějiny se dějí velmi často také bez toho, že by si vůbec někdo uvědomil možnost, která se později uskuteční, tedy nejen bez vlivu uvědomění, ale také přímo v důsledku lidského nepochopení, oč vskutku jde (třeba jak – v pozitivním případě – dobrému vývoji napomoci, nebo – v opačném případě – jak zlému zabránit). K porozumění dějinným událostem náleží proto nutně i porozumění (nebo neporozumění) všemu tomu, co se mohlo stát a co se z nějakých příčin (nebo důvodů) nestalo, ať už k naší radosti nebo – častěji – k naší lítosti. Historik, který chce tvrdošíjně zůstat jen u toho, co se „fakticky“ stalo, a odmítá uvažovat o tom, co se mohlo či mělo stát, aby tím poměřoval to, co se vskutku stalo, redukuje interpretovanou minulost na cosi zcela mrtvého již tím, že ji zbavuje jejího živlu, jejího nejvlastnějšího prostředí jisté nepřehlédnutelné a nepopíratelné nerozhodnutosti, bez něhož ztrácí mnoho ze svého smyslu. A právě zejména to mu pak umožňuje, aby do takto uprázdňených míst vsunul porozumění své, tj. aby pod záminkou objektivitě buď vůbec nedbal toho, jak současníci událost chápali, anebo aby jejich chápání ze své pozice lépe vědoucího (neboť teprve „post festum“ přicházejícího) kriticky zlehčil, zpochybnil a odmítl. Arnold Toynbee měl zato, že třeba velkým historickým změnám (jako je např. vznik a rozkvět nebo naopak úpadek a zánik civilizací) nelze náležitě porozumět, dokud si neuvědomíme, na jaké výzvy tehdejší současnosti (a tehdy přicházející budoucnosti) lidé reagovali a jak na ně reagovali (nebo nereagovali, což je také druh reakce, i když – jak bychom my řekli – nikoli dějinně tvořivé). Myšlenka, že by se historik měl starat nejen o to, jak to všechno proběhlo, ale že by to měl poměřovat výzvou, na kterou bylo tehdy třeba nějak odpovědět a které se on má pokusit porozumět, je mezi historiky stále ještě dost nepopulární, ale po mém soudu by měla být chápána jako velmi inspirativní. Dějiny jsou totiž plny všelijakých výzev či lépe všelijakých jejich pochopení (i nepochopení), takže každý pokus zbavit je při jejich vyličení této složky se musí nutně rozcházet s požadavkem historické pravdivosti. Ovšem není-li normou pravdivosti pouze to, co „jest“, resp. pro historika, co se („fakticky“) stalo, vzniká problém, jak jinak onu „pravdivost“ pochopit a vymezit. Je sice dnes dost běžné takto postavenou otázku a vůbec otázku pravdivosti a pravdy odmítat, ale to by znamenalo rezignovat na vážnost vědy a jejího poznání a připojit se k úpadkové náladě, jejíž příšle a ještě přicházející vlny jsme svědky. (Na druhé straně je ovšem třeba náležitě porozumět výzvě, která spolu s touto úpadkovou vlnou a proti ní i jí navzdory přichází a na kterou je také třeba náležitě a opět do hloubky jdoucím a tak úpadek překonávajícím, dějinně tvořivým způsobem odpovědět.)

To vše souvisí s tím, že všechno událostné dění (tedy nikoli pouze dějinné) se nejenom fakticky odehrává, ale vůbec může odehrávat pouze v širších kontextech. Izolované „faktum“ je nutně uměle odříznuto od těchto kontextů, a tím i od svého pravého významu. Někdy je taková metodická izolace praktická a efektivní, zejména ve fyzice a v chemii, a ovšem v

technice (pokud její vynálezy nejsou zaváděny masově, takže mají nepředvídané společenské dopady); už v biologii je taková izolace občas (a stále více) na pováženou a vede mnohem víc k ohrožení než skutečnému poznání života. V dějinách je izolovaný fakt zbaven své dějinnosti a přiveden do stavu „denaturovaného“, tj. své pravé podoby a váhy, svého významu zbaveného. Vázanost každého „historického faktu“ na kontext vede historika nezbytně buď k tomu, že jej zapojí do svého vlastního (teoretického, myšlenkového) kontextu a dá mu tím nový význam, odpovídající spíše jeho koncepcím a jeho projektům, anebo že se pokusí přes celou řadu takových „faktů“ proniknout k onomu vzdálenému kontextu doby a okolností, z nichž zbyly jen kusé relikt, rekonstruované do jakýchsi izolovaných „faktů“. A pak ovšem nelze než respektovat, že k pochopení oné doby přispívá mnohem víc schopnost porozumět tomu, co je tak říkajíc „mezi fakty“, než znalost samých „faktů“. Trochu to snad může připomínat rozluštění neznámého textu, psaného neznámým písmem. K obsahu takového podivného sdělení se ovšem nedostaneme jinak než přes rozluštění písma i jazyka, ale to je pouhá podmínka, pouhý předpoklad. A i když posléze rozluštíme jen filologicky jednotlivé věty a skupiny vět (což nelze bez jistých interpretačních postupů), stále ještě nejsme u toho, co je „mezi řádky“, tj. co v textu není vysloveno vůbec (nebo jen v náznaku), ale co je pro jeho pochopení naprosto nezbytné. Považovat rozluštění písma a jazyka za konec práce by bylo stejným nesmyslem, jako považovat za cíl a konec historikovy práce podat jen minulost (přesně: obraz minulosti) tak, jaká „byla“. To, co lze z minulosti jen konstatovat jako „faktum“, je nutně zbaveno smyslu, a to ne proto, že to kdysi vůbec smysl nemělo, nýbrž že metoda přístupu tento smysl narušila nebo v některých směrech přímo odfiltrovala a likvidovala.

Historik nemůže zůstat pouhým pozorovatelem a popisovatelem minulosti, neboť aby vůbec měl co pozorovat a popisovat, musí nejprve dějinné skutečnosti (tj. bývalé přítomnosti) vyjít vstříc; a nemusím snad dodávat, že to není nezbytnost jen pro historika, který se zabývá vzdálenou minulostí, ale ve skutečnosti pro každého, kdo chce porozumět i své současnosti. Špatný historik se mj. pozná v tom, že je neschopen vedle nezbytného kritického odstupu také vstřícného, otevřeného – byť nadále kritického – přístupu k tomu, co zkoumá, o čem bádá, přemýšlí a pojednává. Falešnou objektivitu a „neutralitu“ nelze nahrazovat falešnou kritičností, která je spíše svévolí a někdy posedlostí (historický pozitivismus, resp. historicismus je ovšem jedním typem takové posedlosti, i když spíše pseudo-filosofické). Vyjít dějinné skutečnosti – jakkoliv vzdálené – vstříc však znamená najít porozumění také pro to, co se (dobrého či zlého) mohlo stát a co se nestalo, protože tomu zlému zabránila prozíravost některých současníků, nebo zase obráceně, protože tomu dobrému a žádoucímu nikdo významně nenapomohl, zatímco zlému napomohla slepota současníků, nepřipravených a možná i neschopných rozpoznat, co by učinit měli.

Mnozí historikové tento přístup odmítají a považují jej (bez vážnějšího zamyšlení, tedy předsudečně) za moralizování. Ve skutečnosti jde o závažnou hermeneutickou zásadu a metodický hermeneutický přístup. A zase to neplatí jen pro historii, nýbrž pro svět vůbec (takže „dobré“ a „zlé“ se v tak širokém pojetí vůbec vymyká z možnosti postižení tradičně chápanými morálními kategoriemi). Svět, v němž žijeme, zdaleka není jen „jsoucí“, neboť k němu náleží také to, co už není a z čeho zbyly jen relikt jeho nejsetrvačnějších složek a jimi zprostředkované „stop“ toho, co se kdysi dávno událo. A náleží k němu ovšem i všechno to, co nastat teprve má, tj. jak to, co se opravdu stane (aniž by se to přesně tak stát muselo), tak to, co

se stát může, resp. co by se stát mohlo, ale ve skutečnosti se posléze nestane (tak jako k minulosti světa náleží také všechno to, co nastat mohlo a nenastalo).

Pokud je pravda – v práci historikově, ale vůbec ve vědě a v poznání, v myšlení – chápána jako souhlas se skutečností (chápanou jako to, co „jest“, přičemž se předstírá, že to, co bylo a není, v nějakém smyslu také „jest“), pak je naprosto zřejmé, že ony (nepředmětné) výzvy, tak důležité pro život, a tedy také pro dějiny, nemohou být žádným způsobem pravdivě poznány, protože „nejsou jsoucí“, dokud je někdo nepochopí a své pochopení neformuluje. Pak ovšem už se eventuálně „pravda“ (= pravdivé poznání) o nich vlastně nevztahuje k nim, nýbrž jen k onomu pochopení, ev. k formulacím takového pochopení. A tak se zase dostáváme zpět k dříve naznačenému problému, zda formulovaná myšlenka je ještě myšlenkou, tj. zda jako myšlenka „jest“, nebo zda jako „jsoucí“ nevzniká teprve tím, že je formulována, čímž ovšem ztrácí charakter myšlenky a jako vskutku „jsoucí“ se stává sérií zvuků nebo písmen. Pokud jdeme tímto, od starých Řeků převzatým směrem dost daleko, dost důsledně a radikálně, ukáže se neudržitelnost adekvátního pojetí (a všech dalších, z tohoto chápání odvozených a nějak upravených pojetí) zcela přesvědčivě. Myšlenka sama vlastně „není“ (mohu vědět jen o svých myšlenkách, kdežto myšlenek druhých se mohu jen domýšlet svými myšlenkami, tj. musím si je napřed vymýšlet); to, co „jest“, jsou jen výpovědi, výroky, formulace pronesené nebo zapsané, a to „jsou“ vlastně jen zvuky anebo písmena. O pravdivosti výroku nemůže být dost dobře ani řeči, protože mluvit o výroku pak znamená mluvit o tom, co „jest“, a to „jsou“ např. pouze písmena či jiné znaky (zvuky samy nestačí, protože rychle pomíjejí – historik se tím, co se stalo, zabývá až od té doby, kdy je vynalezeno a používáno písmo, které se nějak dochovalo díky setrvačnosti materiálu).

Všechny uvedené potíže a mnoho dalších mohou učinit poněkud srozumitelnější onu podivnou pseudo-postmoderní náladu, která vede k tomu, že o pravdě se buď vůbec nemluví, anebo že se interpretuje jako pseudo-pravda (ve stylu: každý má svou „pravdu“; proto je všude spousta nejrůznějších „pravd“ a nemá smysl se o nich bavit a zejména se o ně přít). Ovšem všechny ty potíže a také ona nálada nejsou žádnými pouhými „fakty“, ale představují jakoby jen vnějškové, předmětné kulisy, za nimiž je nutno vidět a slyšet to, oč vskutku v představení jde, totiž vlastní dění, děj, přesněji řečeno (neboť také to, co vidíme a slyšíme, je možno redukovat na pouhé „kulisy“, např. pohyb osob a předmětů, na zvuky zachytitelné na pásky apod.) smysl toho dění. Význam těch potíží i nálady s nimi se spojující pochopíme tenkrát, porozumíme-li nepředmětným, žádnými nahrávacími ani filmovacími přístroji neregistrovatelným výzvám, které v nich a jimi, zejména však za nimi promlouvají a které nás oslovují. Tak tomu je dnes, a tak tomu bylo i v minulosti, dokonce v tak dávné minulosti, že o člověku nebylo na této planetě ještě ani potuchy. Všechny pokusy odvysvětlit ony „výzvy“, adresované těm, kdo na ně mají a mohou nějak odpovědět, jejich převedením na subjektivitu, na pouhé fantazijní představy lidské mysli, neobstojí právě v konfrontaci s oněmi dávnými způsoby, jak na jim adresované výzvy „odpovídaly“ rozmanité živé bytosti, u nichž mysl, vědomí, fantazii atd. ani v elementárních formách nemůžeme (alespoň z přísně vědeckého stanoviska) předpokládat. Každý pokus o takový způsob odvysvětlení se pak nutně stává jen blábolem, který se proti vlastním zásadám tváří jako „věda“, čímž se sám zařazuje mezi kulisy doby a stává se součástí okolností, provázejících nové aktuálně oslovující výzvy.

O pravdě tedy v hlubokém, pravém smyslu nemůžeme mluvit tam, kde jsme svým vlastním přístupem vyřadili všechno to, co dává smysl, a ponechali jsme jenom to, co „jest“, neboť

„pravda“ vymezená svým vztahem k tomu, co takto „jest“, smysl nedává – a tedy není žádnou pravdou. Pravda je možná jen tam, kde je možný omyl – a kde je také možná lež a podvod. Tam, kde věci (předměty) jen „jsou“, nemá pravda místa (nebo lépe a přesněji: tam, kde neplatí pravda, nemají ve světě smyslu žádného místa předměty jen „jsoucí“). Místo pravdy není v soudu (či ve výpovědi, jak měl za to Aristotelés a po něm mnozí další), ale právě naopak soudu (či výpovědi) se dostává pravdivosti teprve ve významovém poli pravdy. A významové pole pravdy neobjímá jen naše soudy a výpovědi, ale také všechny skutečnosti, situace, možnosti (i ty, které nikdy nebyly a nebudou uskutečněny, tj. uvedeny do předmětné podoby, do uspořádání kulís jakožto okolností dalšího oslovování novými nepředmětnými výzvami). To znamená, že smysl historického dění není vlastně obsažen v tom dění samém (jak je obvykle chápáno), nýbrž naopak ono dění (jak je obvykle chápáno) se vyjevuje co do svého smyslu pouze ve významovém poli pravdy, a to jako svým smyslem směřující k pravdě, anebo jako smyslem se odštědivě od pravdy vzdalující. Není tomu tak, že by se pravda měla (musela) řídit tím, co „jest“, nýbrž naopak to, co „jest“, se buď spravuje, nebo nespravuje pravdou, a v tom pak záleží jeho pravost nebo nepravost.

Aby tyto formulace měly náležitý smysl (resp. aby mohly být ve svém pravém smyslu pochopeny), je třeba zásadně rozlišovat pravdu na jedné straně a její pochopení (resp. pochopení něčeho ve světle pravdy) na straně druhé. To ovšem vyžaduje ochotu myslet a mluvit o pravdě i pravdivosti přesnějším způsobem, než jak jsme dosud většinou zvyklí. Aby k tomu došlo obecněji, to vyžaduje čas; intelligence, intelektuálové by to měli zvládnout rychleji, takže u nich zejména záleží na dobré vůli, otevřenosti, hybnosti ducha. Nejde ostatně o nic nového, jde o dlouhotrvající tradici, která více než dvě tisíciletí přežívala v zastrčených a nevymetaných koutech, zatímco na „agoře“ byla zakryta a překryta zpředmětnující tradicí řecké pojmovosti. V práci historika to tedy znamená – chceme-li se pokusit o velmi stručné vymezení – že cílem historikovy práce není odhalit to, co jest, ani to, co bylo, v jejich jsoucnosti, nýbrž všechno to, co jest a co kdysi bylo vědomě a programově vtáhnout do pravého světla, tj. do světla pravdy, přičemž toto světlo pravdy nevychází z toho, co jest (či bylo). To, co „jest“, lze totiž také poznat ve světle nepravém, je možno smysl jsoucího chápat nesprávně. Také nesprávnost, omyl a lež dávají nějaký smysl, ale je to smysl nepravý. Pravda vrhá tedy světlo nejenom na věci, předměty (které samy o sobě, izolovány od svých kontextů smysl nedávají žádný nebo jen omezený, okleštěný), ale také a zejména na jejich zapojenost do kontextů; vrhá světlo i na tyto kontexty, a zvláště zase na kontexty slovní a myšlenkové, tj. všechna jednotlivá pochopení, ale také na celkové postupy a struktury chápání atd. atd.

Historik, který nedbá toho, že lidé a jejich činy, události zamýšlené i nezamýšlené atd. nelze náležitě pochopit jen na základě toho, co lze konstatovat jako tzv. fakticitu, nýbrž že je nezbytně zapotřebí porozumět pravé povaze všeho toho, co se kdysi událo a v jakých širších kontextech se to událo (tedy i pravé povaze oněch kontextů), může nanejvýš sbírat materiál pro skutečnou, odpovědnou, to znamená na nepředmětné výzvy pravdy odpovídající historickou práci, ale sám pro ni není připraven. Historik – ostatně jako každý skutečný, opravdový vědec – je proto ve stejné situaci jako filosof (vždyť vědy vznikaly původně jako filosofické disciplíny), vzpomeneme-li na nejstarší sebepochopení filosofování, jak je připisováno Pythagorovi a jak je najdeme literárně doloženo v Platonovi: poznáním jednotlivostí ještě nepoznáváme pravdu, ale musíme pravdu milovat (po pravdě toužit) nade vše, tedy i nad každou uspokojenost s poznáním jednotlivostí (tomu říkali Řekové

„mnohovědění“, a Platón po vzoru Sókratově stavěl mnohovědění do ostrého protikladu k filosofii neméně vehementně než sofistiku). A jestliže spolu s některými starými i novějšími filosofy touhu po moudrosti ztotožníme s touhou po pravdě, pak každý opravdový vědec (a tedy i každý opravdový historik) musí být v tomto (nikoliv v odborném, profesionálním) smyslu filosofem.

Krucialní otázkou ovšem nejen pro historiky, ale pro nás všechny zůstává, jak se to má se vztahem mezi pravdou a dějinami – a mezi dějinami a pravdou. Na jedné straně je nutno se rozloučit se starou myšlenkou (opět řeckého původu, ale až příliš posedle adoptovanou středověkou křesťanskou tradicí), že pravda je neměnná. Je třeba se vrátit k myšlence, že pravda se děje, že se stává, tj. že přichází, aniž bychom okamžitě přešli k „pravdě“ nastalé a přišlé. Pochybuji, že by byla již blízko doba, kdy budou historici popisovat dění pravdy, ale nedějinná, nedějící se pravda jistě není žádná pravda. Dění pravdy nekončí neděním, není to aristotelský pohyb k cíli, po jehož dosažení pohyb končí. Adventivní pravda vždy znovu přichází, a vždy znovu do nějaké určité konkrétní situace, a to nejen individuální – i když to je jistě rozhodující – nýbrž také do nějaké určité situace společenské, do nějaké určité doby, epochy atd.), ale neztotožňuje se ani s žádným „svým“ uskutečněním, dokonce ani s žádným „svým“ pochopením, nýbrž zůstává navzdory svému vlastnímu dění provždy posledním kritériem, poslední normou veškerého „svého“ uskutečňování i každého „svého“ pochopení. To pozoruhodně formuloval kartezián Spinoza – a to navzdory svému karteziánství a s ním spojenému zpředměťování, a možná aniž věděl, že tady sáhl do staré pokladnice židovské – svou tezí *veritas est index sui et falsi*. Pravda se vymyká předmětnému pochopení, protože právě není žádným předmětem, žádným jsoucím, které by bylo lze konstatovat a eventuálně popsat či vyličit. Pravdu nelze poznat samu o sobě, nýbrž vždycky jen jako pravdu o něčem skutečném. To ovšem neznamená, že smíme skutečnost redukovat jen na to, co „jest“, což jistě uzná nejen přemýšlející historik zabývající se, jak řečeno, tím, co už „není“, ale musí s tím počítat každý vědec, dnes třeba zejména astronom-kosmolog, který – to je i pro historika velmi poučné – se stále víc pokouší o konstrukci kosmu, zatímco mezi nespočetnými „faktickými“ detaily si velmi náročně vybírá jen ty nové a překvapivé, které mu dovolují lépe a pronikavěji konstruovat.

Porozumět dějinám lze jen tak, že porozumíme tomu, nakolik to, co v konkrétních minulých situacích bylo aktuálně „tím pravým“ (= nejsoucím), bylo vůbec uznamenáno, pochopeno jako výzva, a nakolik se tehdejšími lidem podařilo na takovou výzvu (a bylo těch výzev mnoho) náležitě, tj. s porozuměním, odpovědět. Historik, který se dnes a denně nenechá osobně oslovovat výzvami pravdy, nemůže pak pochopitelně – pro základní nedostatek vlastních zkušeností – porozumět tomu, jak byli oslovováni lidé v minulosti. Dějiny prostě nejsou „dány“ tak, že docela stačí se o ně zajímat a jen je poznávat a popisovat; dějinám je třeba porozumět. Ale pravým způsobem jim porozumět může jen ten, kdo se nechá oslovit pravdou a ve velké lásce k pravdě a touze po ní se vždy znovu pokouší je poznávat ve světle pravdy, která není ani aspektem, ani produktem dějin. Historik pak také pravdu o dějinách nekonstruuje, dokonce ani tu „svou“ pravdu, nýbrž vždy znovu se do jejího světla staví sám, neboť i on je dítětem své doby, své společnosti, tradice, určité školy atd., a staví do jejího světla i všechna svá pochopení a vyličení toho, co se stalo v té době a v těch situacích, jimiž se zabývá.